

IN MEMORIAM

PAVEL STRANJ

(4. 8. 1946–18. 9. 1994)

Trst, moje, najino, 'naše' mesto smo kot odraščajoči otroci iz bližine Ljudskega vrta v najstrožjem mestnem središču s Pavletom Stranjem in ostalimi osnovnošolci slovenske šole v ul. Sv. Frančiška spoznavali skupaj. Tu ni bilo nobenih zunanjih znakov slovenstva, čeprav je bil ves okoliš, ki so ga krasile 5–8 nadstropne secesijske zgradbe, tudi slovenski in sicer po stanovalcih teh stavb, ki se pa na zunaj v ničemer niso razlikovali od svojih italijanskih someščanov, ne po barvi kože ne po kljukastih nosovih in tudi po govoricu na javnem mestu ne. Procesi asimilacije ali etničnega mimetiziranja – solato si pri slovenski branjevki, če je bil še kdo v trgovini, kupil v italijanščini – je deloval neodvisno od narodne zavesti, ki si jo lahko črpal doma ali v inštitucijah. Zato je bilo slovensko govoricu v avtobusu, na ulici ali v trgovinah ali v uradih bolj redko slišati, tudi zaradi zastrahovanja prejšnjih let, ko je fašizem prej in nacionalizem kasneje z ricinusom in pendrekom ali pa s 'ščiaivo' kaznoval vsakega, ki bi si to upal. Ta pa ni bil mrtev, drastično so se leta po vojni vsi prepisovali v meščanske stranke, česar pa Slovenci niso spregledali.

Slovenci smo se spoznavali drugje, pri maši v ul. Ronco, pri kulturnih društvih, pri verouku v cerkvi Sv. Antona novega, pri partijskih zborovanjih itd., torej povsod tam, kjer se je po tridesetih letih zatiranja italijanske države spet, na lokacijah, ki so marsikdaj ostale iste kot pred prvo svetovno vojno, srečevalo slovensko mestno prebivalstvo, ki se je tudi med seboj pozdravljalo z *buongiorno*.

Pri vsem povedanem gre za to, da smo otroci, s Pavletom sva stanovala zelo blizu, v tako mešanem urbanem središču težko izražali svoje slovenstvo na nek vidnejši način, saj so miselni vzorci, ki si se jih navzel že od ranih let dalje, to odsvetovali. Gre za težko razumljiv fenomen, da je Trst, ki je v zadnjih 100 letih bil izrazito dvonaroden, ohranil ta prevladujoči italijanski videz, z ene strani zaradi zatiranja, z druge pa tudi zaradi privzgojenih mimetičnih reakcij, ki so prej ali slej peljale v asimilacijo. Seveda so bili vzroki za tako stanje objektivni in so npr. ob jugoslovanski 40-dnevni upravi leta 1945 povsem izginili, saj so se slovenske zastave pojavile na celotnem mestnem področju in so Slovenci »rasli kot gobe po dežju«, vendar ostaja še danes ta sindrom zakoreninjen globoko v nas, kljub temu, da ni več prisilnih oblik raznarodovanja.

To je bila osnova, iz katere smo začeli vsi, ki so jih ta vprašanja obremenjevala, študirati zgodovino in druge humanistične discipline, da bi se tudi na ta način znebili mnogih manjvrednostnih kompleksov, ki so nam bili vcepljeni od te »večvredne« italijanske družbe, ki je od vseh nas zahtevala nek podrejen odnos in asimilatorski refleksi, v katerega smo navsezadnje tudi privolili. Iz tega okvirja je izšel intelektualni nemir Pavleta Stranja, saj je že iz povedanega jasno, kako težko se je bilo upreti tej »tihi« asimilaciji in ohraniti lastno nacionalnost, ki je rasla iz človeške pravice ostati to, kar si v imenu naravnega prava. Drugih oblik legalne zaščite takrat nismo poznali in kot je Stranj dobro povedal v svojem delu *Gli Sloveni ...*, so bile prve lastovke manjšinske zakonodaje v brk vsem mirovnim sporazumom med obema sosednjima državama izglasovane šele v kasnih šestdesetih letih. Ignoranca večine je pač nekaj danega in Bog ne daj, da bi z vprašanji dvojezičnosti motili njen miren spanec, kljub temu pa bi si Slovenci, kot je Stranj večkrat poudarjal, v demokraciji zaslužili neko bolj povoljno zakonsko zaščito, da bi se srečali kulturi obeh narodov, da bi se na tak način podrla bariere nerazumevanja, sovraštva in v končni konsekvenci meje italijanskega rasizma in naše avtocenzure ali getizacije. Vendar so inštitucije oblasti, ki bi za to dejavnost morale skrbeti, povsem zatajile, a ne iz neke apatije ali pregovorne lenobe južnjakov, ampak po določeni shemi raznarodovanja in osvajanja prostora, kar je Stranj ugotovil že zelo zgodaj in to tudi napisal v glasilu *Matiija Gubec*, ki je izhajalo ob koncu šestdesetih let v Trstu kot izraz študentsko-delavske mladinske organizacije.

V teh prvih poizkusih analize manjšinskih vprašanj je Pavle Stranj ugotavljal, da je pritisk z italijanske strani prihajal preko medijev, s politiko zaposlovanja in tisočimi drugimi oblikami nevidne prisile, ki so pogojevale Slovence v zamejstvu, da pa z druge strani slovenske inštitucije (šolstvo, cerkev, stranke, kulturna društva) niso dajale članom te skupnosti tiste samozavesti, ki bi tem ljudem dovolila, da bi se pokazala večini v vsej svoji veljavi in povedala, da je tu, da ustvarja na vseh področjih družbenega in gospodarskega življenja na istem prostoru in pod istim soncem ob istem zalivu kot italijanska skupnost in da le skupaj lahko ustvarita tisti *image*, ki bi dal mestu polno veljavo.

Na ta način je Stranj, že zelo zgodaj opozoril na svojo globoko poznavanje problematike in najavil delo na manjšinski tematiki, ki mu je dala mnogo zadoščenj in ga čez nekaj let definirala

kot enega boljših poznavalcev in izvedencev za ta vprašanja v Evropi. Pavel Stranj (Strani) se je rodil v Trstu 4. 8. 1946 očetu Alojzu iz Doline pri Trstu, delavcu v Tovarni strojev pri Sv. Andreju, in Angeli Turk iz Lukovce pri Štanjelu. Kot večini izmed nas so tudi Stranjevimi v želji po poitalijančenju vsega in vseh na tem osvojenem teritoriju v dvajsetih letih spremenili priimek iz Stranj v Strani in sicer na dokaj nelegitimen način, tako, da si Pavle tudi v letih, ko smo si vsi lahko spet vrnilli priimke v originalno obliko, v svojo veliko jezo in obup, ni mogel nadeti spet svojega pravega priimka.

Pavle Stranj je kot tržaški Slovenec v svoji življenjski poti ubral oblikirano pot vsakega, ki se je za slovenstvo tudi izrekel, in je tako sledil markacijam slovenskih osnovnih in srednjih šol tja do mature leta 1966 na Znanstvenem liceju France Prešeren v Trstu. Njegov raziskovalni duh mu je narekoval, tudi kot razlago vprašanj, ki mu jih je ta tržaški ambient postavljaj, da preveri politično stvarnost v Palestini, kjer je večkrat delal v kibucih izraelske mladinske organizacije. O teh poteh je v lokalnem časopisju večkrat pisal. Bile so to zanimive reportaže in primerjanja z našo stvarnostjo, ki so pritegovale našo pozornost že od leta 1961 dalje. Pisal je tudi prozo in poezijo v tistem čudovitem laboratoriju Literarnih vaj, ki jih je vodil prof. Martin Jevnikar.

Vpis na tržaško univerzo je bil logično nadaljevanje začete študijske poti, ki ni bila ne roznata ne lahka, bodisi zaradi skromnosti socialnih prilik, iz katerih smo izhajali, kot zaradi jezika, ki je pogojeval naše nastopanje. Stranj je, po neki družinski ali osebni noti, v nasprotju z vsem, kar je do tedaj že pokazal na področju bogatih humanističnih čustvovanj, vpisal kemijsko inženirstvo. To so bili res burni časi študentskega življenja, ki se je leta 1970 srečalo z mladinskim revoltom v Evropi in v Italiji. Ta ideologija nas je povsem prevzela ter vsem našim vprašanjem dala tudi določene odgovore, ki so bili verjetno poenostavljeni, a so še posebej v Stranju pustili globoko sled socializacije družbenih vprašanj, ki so tako dramatično pritiskali na njegov pogled na svet. Kajti ni šlo le za modna vprašanja študentskega kontestacije, ampak so se prav v začetku sedemdesetih let odpirala vprašanja družbe, države, socializma in ne nazadnje tudi reflektirana vprašanja o slovenski manjšini kot emarginirani skupnosti, ki so jo predstavljali ljudje iz organizacij, ki za to manjšino niso storili vsega, da bi jo zvlekli iz geta ljubljanskih ali argentinskih zdrah in pogledov.

Povsem naravno je Stranj vstopil v slovensko mladinsko delavsko-študentsko levičarsko organizacijo *Matija Gubec*, ki se je na prehodu v sedemdeseta leta borila proti vsem oblikam kapitalizma in imperializma, vendar tudi proti monopoliziranju slovenskega političnega dogajanja v Trstu in Gorici. Temu gibanju je Stranj veliko prispeval s svojo analitično treznostjo ter z racionalnostjo tiste, lahko bi rekli podedovane tehnične usmeritve, ki jo je v svojih delih izkazoval tudi kasneje, ko je že končal Filozofsko fakulteto in začel s stalnim sodelovanjem z na novo (1974) ustanovljenim Slovenskim raziskovalnim inštitutom (SLORI) v Trstu.

Že njegova diplomatska naloga je nakazovala smer, v katero je kasneje vložil veliko truda. Naslov naloge *Osnovne šole s slovenskim učnim jezikom na Tržaškem 1945–1980* je bil program Stranjevega dela dolgo vrsto let, saj je prav v slovenski osnovni šoli poiskal tistega pokazatelja zdravja neke skupnosti, ki naj bi ji prerokovala perspektivnost ali pa propadanje. V tem smislu so bile prioritete njegovega dela izražene predvsem v raziskovanju šolstva, prostorske problematike, demografskih vprašanj in dilem gospodarskega razvoja manjšine. Ob vsem tem se je intenzivno ukvarjal z zdravstvenim stanjem manjšin v Italiji in Evropi, kar mu je bilo vedno zelo pri srcu, tudi zato, ker je lahko primerjalno delal z raziskovalci iz različnih držav. V letih intenzivnega študija in raziskovanja je tudi pod mentorstvom vidnih znanstvenih delavcev v domovini in zamejstvu definiral svoje področje dela v historičnem dokazovanju slovenske prisotnosti na tem teritoriju. Da bi to skupnost uveljavil tudi pred večinskim narodom, je po pripravi nekaj zgodovinskih razstav (London 1915, Osimo 1975), po objavi več kot 150 člankov in razprav, po sodelovanju na bistvenih srečanjih manjšine z znanostjo, po ustanovitvi revije *Ponterosso-Rusimost* in po ekspertnem pričevanju pred parlamentom v Strasbourg objavil svoje življenjsko delo *La comunità sommersa. Sloveni in Italia dalla A alla Z*. To delo, ki je izšlo že v treh izdajah v italijanskem in angleškem jeziku, je temeljni poizkus prikaza te skupnosti v Italiji od Kanalske doline, preko Režije in Beneške Slovenije do Goriške in Tržaške pokrajine. Čeprav bi danes ob banaliziranju nacionalnega vprašanja to delo Pavleta Stranja še kako potrebovali v slovenščini, ne moremo mimo ocene, da gre pri tej knjigi za zelo celovit, enciklopedičen prikaz historičnih, kulturnih, gospodarskih, športnih in drugih oblik družbenega dela manjšine v Deželi Furlaniji-Juljski Benečiji, ki dajejo popolno sliko neke skupnosti, ki je na tem prostoru še izredno živa in dinamična.

Pavel Stranj je v ocenah analitikov evropske problematike o manjšinah zelo cenjen. S svojim delom *Gli Sloveni ...* pa je avtor svojemu narodu postavil pravi spomenik, ki postane ob endemični ignoranci sogovornika tudi pomnik vsem na tej in na drugi strani barikade, da je slovenska narodna skupnost v Italiji krepak in samozavesten protagonist lastne živete zgodovine in da je subjekt lastnih odločitev. Te poti v sovražno razpoloženi povojni Italiji niso bile enostavne ne za posameznika ne za celotno skupnost, v kateri je Pavle Stranj polnokrvno ustvarjal več kot trideset let. Večkrat ga ta strukturirana skupnost, ki se je odločala na osnovi raznih spremenljivk, a vedno na konstanti finančnih interesov raznih faktorjev, ni znala ali hotela razumeti. Politična pragmatičnost je večkrat prevladala nad znanstveno podprtimi projekti, ki jih je analitik Stranjevega kova pred-

lagal slovenski narodni skupnosti. Prav ta tok političnega realizma ga je po smrti ustanovitelja SLORI-ja dr. Karla Šiškoviča potiskal vse bolj v povsem raziskovalne in vse manj politično-organizacijske odločitve, ki jih je nakazoval tudi za vodenje inštituta, kateremu je ostal zvest do konca. Čeprav je te odločitve sprejemal zagrenjeno, mu tisti tipični humor ni dovolil, da bi stvari dramtiziral. Prijava doktorske disertacije, ki jo je že izročil na ljubljanski univerzi, dokazuje, da so včasih z grenkobo sprejete odločitve v našem kratkem življenju še najbolj posrečene.

Boris M. Gombač

BRANKO PETRANOVIĆ

(1927–1994)

Usoda je hotela, da se je časovno skoraj ujemal biološki življenjski tok človeka, nedvomno najplodnejšega zgodovinskega pisca o Jugoslaviji, z družbenim trajanjem dežele-države, ki ji je posvetil vse svoje znanstveno-raziskovalne napore. Rodil se je na Cetinju leta 1927, nekaj let po nastanku Jugoslavije, umrl v Beogradu 17. junija 1994, tri leta po njenem razpadu.

Uradni biografski podatki povedo, da je študiral in diplomiral pravo in zgodovino na beograjski univerzi ter leta 1962 doktoriral na tamkajšnji Pravni fakulteti z delom »Političke i pravne prilike za vreme Privremene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije«. Tudi vsa njegova službovanja so se domicilno odvijala v Beogradu: najprej v Inštitutu za družbene vede, potem v Inštitutu za sodobno zgodovino, z letom 1969 pa nastopi svoje univerzitetno učiteljevanje na Filozofski fakulteti. Za izrednega profesorja je izvoljen istega leta, za rednega 1977. Ves ta čas, 23 let, do svoje upokojitve leta 1992 kot predstojnik katedre na oddelku za zgodovino, je predaval zgodovino Jugoslavije.

Petranovičev življenjski opus ni lahko ocenjevati. Kratko malo zato, ker je za enega samega človeka dobesedno ogromen. Rezultate njegovega profesionalnega dela gre tako najprej meriti s kvantitativnimi kazalci. Na pedagoškem kot na znanstveno-raziskovalnem področju.

Kot profesor je vzgojil več kot 60 diplomiranih zgodovinarjev, 29 magistrorov ter 18 doktorjev zgodovinske vede. Gre le za uradne številke, ki, zajamčeno, ne izpričujejo celotnega pedagoškega prispevka profesorja Petranovića pri oblikovanju pravzaprav znatno številnejše plejade šolanih zgodovinarjev v zadnjih desetletjih obstoja jugoslovanske države.

Komunikativen, neposreden, a hkrati strokovno avtoritativen, profesionalno izredno zahteven in strog, a vedno dovzeten za tematske in metodološke razprave z mlajšimi kolegi, bodisi na fakulteti, še raje pa v neformalnem okolju prijetnih beograjskih gostinskih lokalov, je radodarno in nesebično razdal svoja znanja in bogate izkušnje vsem, ki bi ga kaj takega zaposlili. Ali pa bi pomagal tudi samoiniciativno, ne oziraje se na institucionalne formalnosti. Čutil je osebno moralno dolžnost, da podpira izobraževanje in delo mladih kadrov iz »notranjosti«, ki so bili pri svojih raziskovalnih naporih v slabšem položaju kot kolegi v republiških središčih. Menda je bila popularnost in spoštovanje, ki ju je užival v strokovnih krogih širom po Jugoslaviji, posledica tudi takega njegovega odnosa. Velikanska človeška energija in strokovno-metodološka razgledanost, ki ju je vlagal v dolge pogovore o kaki zgodovinski temi, in hitrost reakcije, tudi pisne, da oceni, svetuje, so nepozabno zaznamovale profesorja Petranovića kot med zgodovinarji bolj redkega znanstvenika in pedagoga, ki je bil pripravljen vedno sodelovati.

Ni pa bilo potrebno profesorja Petranovića osebno poznati, da bi se vzpostavil odnos do njegovega publiciranega dela. Saj so ga tisoče in tisoče strani, ki jih je objavil v knjižni obliki, že dolgo tega promovirale tudi v širokem krogu bralcev kot enega največjih, če že ne največjega poznavalca celotne jugoslovanske zgodovine.

Res impozanten je Petranovičev opus: 26 objavljenih knjig v 36-ih zvezkih, od tega 16 obširnih monografij, ostalo prav tako zajetne in za jugoslovansko zgodovino 20. stoletja nepogrešljive zbirke dokumentov, več kot 600 člankov, razprav, kritik, esejev, prikazov, objavljenih posameznih virov, recenzij. Promptno se je javno odzival na aktualne probleme novejših zgodovine in svojega časa, zato je bil izredno ploden tudi v publicistiki, predvsem v beograjskem NIN-u. Z referati je sodeloval na več kot 70 znanstvenih srečanjih v Jugoslaviji in izven nje. Zagotovo pa je potrebno dodati še »in tako dalje«. Za natančnejše spoznavanje tega, recimo mu količinskega, vidika njegovega ustvarjanja gre počakati na najavljeni izid detajlne Petranovičeve bibliografije.

Pa vendar naj bodo glavna Petranovičeva dela, po kronološkem zaporedju njihovega objavljanja, tu vsaj naštetja. Poleg že omenjene objavljene doktorske disertacije so to sledeče knjige: Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vreme obnove, Beograd 1969, 464 strani. – AVNOJ – revolucionarna smena vlasti, Beograd 1976, 382 strani. – Istorija socijalističke Jugoslavije I–III (koavtor Č. Štrbac), Beograd 1977, 245 + 419 + 375 strani. – Istorija narodne vlasti u Jugoslaviji 1941–1945 (koavtor V. Simović), Beograd 1979, 285 strani. – Istorija Jugoslavije 1918–1978, Beograd 1980–1984, 648 strani. – Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji